

Úvod

Zájem o studium vlastních jmen má v českých zemích dlouholetou tradici. S jeho projevy se setkáme už v nejstarších dílech české literární tradice, která pocházejí z období před tisíci let. Onymickému materiálu věnovaly pozornost různé vědní obory: zpočátku především historiografie, vlastivěda, regionalistiky, etnografie. Proto byla toponomastika dlouho považována za pomocnou vědu jiných disciplín, zvláště historických. Teprve až na sklonku 19. stol., zvláště zásluhou jazykovědců (J. Gebauera a jeho žáků), nachází studium vlastních jmen své místo v jazykovědě. V rámci jazykovědy pak postupně onomastika vykryštovala v relativně samostatný obor. Samostatnosti v rámci lingvistiky dosáhla asi v polovině 20. století. Pro moderní českou onomastiku, přesněji od 40. a 50. let 20. století, je charakteristické interdisciplinární zaměření.

Periodizace (Šrámek: Kapitoly):

1. období předvědecké (do zlomu 18. a 19. století)
2. období 1. poloviny 19. století
3. druhá polovina 19. století do začátku 20. století (asi do r. 1913)
4. období do r. 1945
5. období od r. 1945 do konce 60. let 20. století
6. období od 70. let do současnosti

1. Období trvajících do poč. 19. stol., tzv. předvědecké

Jak už bylo zmíněno v úvodu, zájem o VJ se projevuje už v počátcích literární a historiografické tradice češtiny. V nejstarších dílech je patrný zvláště zájem o VJ sídlištní (místní, oikonyma), o VJ osobní (antroponyma), VJ vodní (hydronyma), řidčeji o jména hor (oronyma). Primární snahou je přitom snaha o jejich výklad, co jména znamenají. Jména jsou však hodnocena nesystematicky, výklady jsou

většinou nesprávné. Jsou totiž spojována - na základě nejrůznějších asociací - náhodně s homonymními slovy. To jsou základní principy tzv. lidové (naivní) etymologie (*Brno* = jeden mládenec po prokřehlé noci zvolá „*Br, no to je zima*“), popř. etymologie bakalářské (pseudoučenecké). Tradice těchto výkladů začíná u Dalimila a následně Václav Hájek z Libočan.

Dalimil:

<i>Stavte město, to vem kážu</i>	<i>neb jako i kniežata i králové,</i>
<i>tu, kdešto jáz vám ukážu,</i>	<i>ludie silní jako lvové</i>
<i>u Vltavy pod Petřínem,</i>	<i>proti prahu klánějí hlavu,</i>
<i>kdež tesař činí práh s svým synem.</i>	<i>aby ji měli zdrávu,</i>
<i>Pro práh městu vzděchu Praha.</i>	<i>takěž proti Praze, městu mému,</i>
<i>Toho města bude veliká dráha,</i>	<i>neb bude čest i chvála jemu.</i>

***

Stojieše jako jat v uzdici
proto téj vsi vzděchu Stadici.

***

Pak kněz da ten hrad pánu, tomu Přiema diechu,
pro to tomu hradu Přimda vzděchu.

(Přimda = po bavorské řece Pfreimd, neboť leží na jejím pramenném území; předkeltský název, ide. základ, znamená „přítok“.)

***

Ale že s té hory na zemi zřěchu,
proto tej hoře Říp vzděchu.

***

Z Hájkovy kroniky pronikly tyto výklady velmi rychle do další literatury a do obecného povědomí, protože kronika byla velmi oblíbená. Kriticky se k Hájkovým výkladům vyslovil až G. Dobner.

***

P. Stránský - výklad MJ Budějovice:

„žena jakéhosi knížete rodíc křičela: bude jich více!“

(sufix *-ovice* k OJ *Budivoj*, pův. tedy *Budivojovice*, postupně zkrácením a příklonem k OJ *Buděj*)

Říp z pův. *Zřít* - „místo, odkud praotec Čech zřel úrodnou rovinu, budoucí domov své čeledi“

***

Fundovanější a věcně správnější výklady poskytuje nejstarší kronika, latinská, *Kosmova*: např. OJ *Vojtěch* „*exercitus consolatio*“, tj. „útěcha vojska“ (*Voj-těch*), nebo *Václav* „*Maior gloria*“, tj. „více slávy“. VJ najdeme i v jiných kronikách, např. v Jarlochovi je asi 200 *proprií*. Většinu z nejstarších výkladů VJ je potřeba chápat jako nevědecké pokusy o výklad - správný výklad většiny jmen nebyl v té době možný, protože i vynikajícím autorům chyběla schopnost dívat se na toponymum historicky a zároveň i lingvisticky, chyběla jim opora v jiných vědách (např. etymologii). S pokračováním lidového výkladu MJ se setkáme i dnes: např. *Úmyslovice* u Poděbrad prý založil král Jiří z Poděbrad a dal jim jméno slovy „*Mám úmysl založit vesnici*“, MJ *Slatiňany* = „s latí na ni“ (na útočící svini). Někteří vnáší do výkladu čistě slovanských jmen prvky jiných jazyků (keltských - ty jsou místy oprávněné, litevštiny, dokonce sanskrtu nebo turkotatarských jazyků) - např. MJ *Budeč* (z OJ *Budek*) - prý ze sanskrtského *budh-* „probuditi se, věděti“ (v OJ *Budha*). (Šmilauer, Úvod, s. 187-189). Zkoumání těchto lidových či bakalářských etymologií má však v onomastice také své místo, protože podává odraz lidského myšlení a způsobu zacházení s vlastními jmény (grant J. Davida).

Drobné zmínky o původu vlastních jmen, příp. pokusy o jejich výklad, nacházíme tedy v některých, zejména historických dílech starší české literatury, např. v kronikách. Zdrojem vlastních jmen je v následné době celá řada pramenů historické povahy: administrativní prameny (listiny, urbáře, matriky, katastry,

pozemkové knihy, sirotčí, zemské desky atd., i prameny literární (kromě kronik např. legendy, satiry, dramata apod. (o nich více v přednášce o materiálu pro hist. top.).

Vlastní jména se objevují rovněž v nejstarších českých gramatikách, tj. dílech o češtině. Užívá se jich, podobně jako apelativ, jen pro ilustraci konkrétních gramatických výkladů. Tak je tomu např. v nejstarší české gramatice autorů **Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomatesa** (1533 *Grammatyka Česká*) - jejich poznámky o VJ se týkají pravopisu VJ - zda psát adjektiva z MJ typu *galilejských* s velkým či malým písmenem. Gramatika **Vavřince Benedikta z Nudožer** (1603) se dotýká např. dublet lokálu (*Mělníce/Mělníku*), gramatika **J. Blahoslava** (1571) uvádí VJ málo, uvádí některé etymologické postřehy - např. u slova *církev* uvádí MJ *Církvíce, Cerekvíce*. I v dalších gramatikách (M. V. Štejer, J. Konstanc) se dotýkají autoři VJ hlavně po pravopisné stránce.

Zakladatelský význam pro českou onomastiku má dílko z r. 1587 ***Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž jaký jest jejich rozum, Matouše Benešovského Philonoma***. Jde o slovníček, ve kterém vykládá kromě apelativ i propria, všímá si jich při výkladech apelativ a propojuje tak apelativní slovní zásobu s propriální (jako první v české písemné tradici). Dotýká se např. výkladů jmen českých řek a místních jmen, rovněž problematiky počest'ování cizích jmen (exonyma: *Řím, Mnichov* apod.). Ve výkladech se však pořád drží neodborného etymologizování, např. OJ *Zdislav* „na pevnosti slavný“ (pův. *Sděslav*, kompozitum V-K-S, verbální komponent *sdieti* „vykonat, udělat, učinit, provést“.

Práce **Václava Lebedy z Bedršdorfu**, písaře a topografa zemských desek v Praze, (***Knížka, obsahující v sobě kratičké Poznamenání míst, zámkův, hradův, tvrzí i jiných sídel (v tomto slavném království ležících; 1610)***) představuje po Philonomovi druhý větší soupis vlastních jmen u nás a je vlastně

prvním (samostatným) onomastickým slovníkem. Sloužil hlavně administrativním účelům a asi dalších 200 let jako praktická příručka pro písaře. Uvádí totiž lokalizaci míst udáním vzdálenosti od Prahy

Pro Moravu má podobný význam jako Lebedův lexikon pro Čechy dílo polského emigranta **Bartoloměje Paprockého z Hlohol** z r. 1593 *Zrcadlo slavného markrabství Moravského*. Třebaže historiografie má k němu řadu výtek, pro onomastiku je to pramen nesmírně cenný. Podává totiž detailní místopisný popis s množstvím jmen hradů, sídlišť, zámků, řek. Pro Čechy vydává podobný tzv. *Diadochus, tj. successi, jinak posloupnost knížat a králův českých* (1602), pro Slezsko *Štambuch slezský* (1609). Díla obsahují řadu tzv. erbovnicích pověstí - výklady erbů, kterými se zabývá folkloristika. Výklady vlastních jmen se objevují i v pozdějších historických dílech, např. Bohuslava Balbína (místopisné dílo *Miscellanea historica regni Bohemiae*, Dec. I, liber II, Pragae 1680, Liber III, Chorographica; etymologie zvláště MJ – k některým soudobým výkladům se staví kriticky, např. Litoměřice, kde kritizuje Stránského výklad *Líto mi tý měřice, ten je patrně Hájkův*), Tomáše Pešiny z Čechorodu (*Prodromus...tj. Předchůdce Moravopisu*; 1677), Pavla Stránského ze Stránky a Zap (*Respublica Bojema*, 1633).

Pro toponomastiku mají velký význam mapy. Jedna z nejstarších map zachycujících naše území pochází z doby okolo r. 150 n. l., *Ptolemaiova*, ale je nepřesná - např. Krušné hory (*Sudeta oré*) jsou umístěny ve středu Čech (dále má *Gabréta* pro Šumavu). Pro Čechy je významná mapa **Mikuláše Klaudiána** (1518), nejstarším mapovým dílem Moravy je mapa **Pavla Fabricia** (1569). Toponomasticky nejcenějším dílem je bezpochyby **Komenského mapa Moravy, tj. Marchionatus Moraviae**. Autor ji připravil v r. 1626, vyšla 1627 v **Amsterdamu** (dále 1636, 1638. Ta u nás poprvé a přesně zachytila vlastní jména osídlených míst, některých řek a hor, krajinných celků, a to v české a německé podobě. V porovnání s Fabriciovou mapou je přesnější, obsahově

bohatší a spolehlivější. Zachycuje přes 700 objektů pojmenovaných VJ (např. vrch *Šíp* u Ostrovačic).

Z děl 17. - 18. stol. zasluhuje pozornost *Čechořečnost, seu Grammatica linguae bohemicae* (1672) - o tvoření některých typů vlastních jmen osobních, jejímž autorem je **Václav Jan Rosa** (1620-1689), a jeho další dílo rukopisný **Thesaurus linguae bohemicae** obsahující bohatý materiál místních jmen. **Jan Václav Pohl** (1720-1790) má ve svém díle *Grammatica linguae bohemicae* (1756) oddíl Etymologie s výklady vlastních jmen. Drobnosti jsou v dalších gramatikách 18. stol.: u Fr. Jana Tomsy (1753-1814) - *Böhmische Sprachlehre*, 1782, a Fr. Martina Pelcla (1734-1801) - *Grundsätze der böhmischen Grammatik*, 1796. - Významné jsou tím, že se v nich již upouští od fantastických výkladů, které se objevovaly zejména v kronikách, ba dokonce se objevují pokusy uplatňovat na vlastní jména měřítko gramatická, a to podle vzoru obecných slov (Pelcl).

Právě tato tendence, tj. uplatnění jazykovědného hlediska (ovšem v rámci tehdejších znalostí a možností), je znakem onomastických zájmů **Josefa Dobrovského**, jehož dílo uzavírá tuto první etapu vývoje onomastiky a svým charakterem umožňuje nástup etapy další (viz další období).

2. Období zahrnující první polovinu 19. století

Období přelomu 18. a 19. století je v evropské vědě charakterizováno kriticismem a racionálním pohledem raného osvícenství. Tyto myšlenkové tendence stojí také na počátku zrození odborných vědeckých zájmů o vlastní jména. Stejně jako bylo celé národní obrození orientováno na hledání a zdůrazňování národních kořenů, národní historii a národní jazyk a jeho vývoj, jsou i vlastní jména vnímána a zkoumána jako součást národní historie. Zkoumá je tedy hlavně historiografie a regionalistika a výklad VJ plní úlohu argumentu

nebo ilustrace, u jmen se uplatňuje funkce ideologická, politická a společenská. Vedle uchopení historiografií se však začíná budovat i uchopování VJ metodami lingvistickými, které pokládají VJ za specifickou součást jazyka se specifickými vlastnostmi.

Skutečný zakladatelský význam pro českou onomastiku mají práce **J. Dobrovského**. Dobrovský totiž ve své gramatice češtiny poprvé analyzoval detailně a systematicky tvoření slov v češtině. Odkryl objektivně existující principy a zákonitosti, odstranil nevědecké a nesystémové interpretace. Jeho závěry znamenaly zásadní zlom v dosavadní tradici interpretace VJ: požaduje určení vztahu VJ k lexiku daného jazyka, odvozovací prostředky - odkryl tedy strukturu proprií - jednak část vázanou na lexikum a část spojenou s formálními prostředky tvoření slov (sufixy-prefixy). Tento Dobrovského požadavek nahradil dosavadní interpretaci vzniku (původu) VJ jako jakýchsi záhadných slov obestřených fantazií tím, že poukázal na řád slovo tvorby daného jazyka.

Příklady:

U *k-ových* demin. přípon uvádí VJ: *Jeníček, Karlík, Písařík, Mařenka*; přechýlená VJ *Bavorka, Polačka, Slezačka, Uherka, Valaška, Widěnka, Turkyňě*; VJ *Chvátal, Nedbal, Rozsypal, Roztočil* (tj. préterita) charakterizuje jako rozšířená a zvláště mezi Hanáky na Moravě (ale není to pravda).

Dobrovského pozornost věnovaná VJ stála vlastně na počátku odborných zájmů o VJ, který se rozvíjí ve 30. letech. V této době se věnují VJ především historikové: připravovaly se totiž edice českých písemných památek (literatura, kroniky, diplomatáře), a přitom se naráželo na potíže s výklady a identifikací antroponym, toponym a hydronym. V souvislosti se zájmem o národní historii a s národním uvědomováním vzrostl zájem o starší podoby místních jmen a osobních. Při pojmenovávání osob je typická volba složených „slovanských“ jmen typu *Boleslav, Václav, Jaromír, Vladivoj*, která vyjadřovala vlastenecké

cítění. Podle jejich vzoru potom vznikala i jména nová: *Jarmil, Praviboj, Vánkomil, Lékoslav, Silorad*.

První skutečně toponomastickou studii, založenou na materiálovém podkladě a uplatňující vědeckou metodu v linii Dobrovského požadavku analýzy formální stránky proprií napsal **Vladimír Josef Pelikán** (1808-1876), právník a místopisec. Vyšla v ČČM 1830, s. 309-323, pod názvem ***O pojmenování osad českoslovanských***. Na rozdíl od tehdejších prací, které většinou přeceňovaly starobylost českých vlastních jmen, vyniká kritickou střízlivostí a navazuje tak na Dobrovského. Významná byla též studie **Fr. Slámy** (1792-1844) ***Pokus o vysvětlení českých jmen místních slabikami -ice a -vice se ukončujících a jen v množném počtu užívaných*** (ČČM 1834, 394-404). Je to první klasifikační studie místních jmen. Autor se věnuje nejrozšířenějšímu typu MJ v ČR, a správně vystihl dva typy místních jmen podobně zakončených, a to typ *Bohuslavice* pl. („ves lidí Bohuslavových“) a deapelativní MJ typu *Olešnice, Lipnice* sg. (substantivizace adj.). Jsou to však stále jen drobná témata, takže nelze mluvit o jejich autorech jako o zakladatelích onomastiky.

Skutečným zakladatelem české onomastiky však byl **Fr. Palacký** (1798-1876). V jeho dílech se poprvé spojil zřetel historický a jazykovědný, což je znak charakteristický pro další vývoj onomastiky. Palacký byl v první řadě historik a velký znalec historických a archivních pramenů a map, ze kterých excerpoval vlastní jména. VJ mu byla zdrojem pro poznání dějin našeho národa i vlastních jmen. Řídil se zásadou, že „*veliká částka našich místních jmen jsou...nejstarší památka nejen jazyka našeho, ale i historie, sahajíť až do věkův, ze kterých nám ani té nejmenší zprávy nezbyvá.*“, což přesně vystihuje význam místních jmen: svědectví z doby, ze které nemáme dochované žádné písemné památky. Nejvýznamnější jsou jeho práce *Rozbor etymologický místních jmen českoslovanských* (ČČM, 1834, 409-419) a *Popis království českého, čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství...etc* (1848). Využil

v nich všech tehdy dostupných historických pramenů, aby mohl představit českou toponymii v celém jejím vývoji. Podle jeho slov v úvodu sledoval Popis dvojí účel: první jmenoslovný a až druhý dějepisný. Poprvé u nás podrobně dokumentoval fakt, že česká MJ jsou tvořena jednak z OJ (*Bořitov, Bohunice, Boleslav*), jednak „podle přírody“; sem zařazoval všechna deapelativní toponyma (*Kaliště, Brod, Mokrá, Hlinsko*). V článku *Obhlídka ve staročeském místopise, zvláště krajů již poněmčilých* (ČČM 1846, 53-83) zjišťoval na základě jemu známého hist. toponymického materiálu původní česká jména poněmčených obcí a ve svém Popisu království českého přehledně shrnul výsledky svých bádání a umožnil tak i úřední obnovení starých českých jmen a podílel se na zbavení české toponymie nánosů němčiny.

Palackého doplnili **Václav Vladivoj Tomek** - věnoval se regionálnímu místopisu, zahájil tradici regionálních monografií a **Josef Kalousek** - vydal historickou mapu Čech 16. století s českými jmény, jako doplněk k dílu Fr. Palackého. VJ uvádí i **J. Jungmann** ve svém slovníku, avšak nahodile a bez výkladu, některá MJ pouze lokalizuje. VJ se zabýval i **P. J. Šafařík** (1795-1861) ve svém díle *Slovanské starožitnosti* (1836-1837). Jeho výklady míst, řek a hor a atd. jsou však většinou nesprávné. Vyslovil však pozoruhodnou hypotézu vycházející z tehdejšího napětí mezi českým a německým ve společnosti: obrozenci totiž vyslovovali obavy, že by silící vliv němčiny na češtinu mohl vést k tomu, že čeština ztratí deklinaci. Na rozdíl od obrozenců, kteří za touto tendencí vidí vliv němčiny, Šafařík vidí příčinu v tom, že část veřejnosti měla tendenci užívat cizí MJ v nesklonné podobě: *jedu do Padua, mešká v Paris*. Před touto tendencí Šafařík varoval - je však zvláštní, že tato praxe se třeba v současnosti vrací např. v tendenci nepřechylovat cizí ženská příjmení (*Agasi pogrataloval oběma - Seleš i Graf*).

Nezabýváme se bádáním antroponomastickým ani badateli, jejichž onomastické výklady byly převážně nesprávné. Těch byla celá řada, např. Kollár.

Ten posouval minulost slovanského národa do velmi dávných dob, vylučoval cizí vlivy a staré slovanské osídlení dokazoval po celé Evropě, např. v Itálii - bylo to zejména v posledních letech jeho života: *Apeniny = Vápeniny*. Zde platí nutně Šmilauerova slova: Badatel musí být vedle lingvistických a historických znalostí vyzbrojen opatrností, střízlivostí a rozvahou. Někdy zůstávají výklady onomastiků jen hypotézami, zvláště pro doby nejstarší, kdy je dokladový materiál kusý, tudíž nespolehlivý. Česká jména lze mnohdy vyložit několikerým způsobem, ale jsou i jména dodnes spolehlivě nevysvětlená, ba dokonce úplně nejasná.

Z tohoto období však pocházejí ještě dvě studie významné tím, že jako první řeší jisté onomastické problémy. Vyniká tematicky nová a v kontextu tehdejší slovanské i evropské onomastiky ojedinělá práce **Antonína Vánkomila Malocha** (1823-1880), která se jako první zabývala oronymy: *Nesnáze českého horopisu*, 1854. **Karel Vladislav Zap** (1812-1871) se zase jako první u nás zajímal podrobněji pravopisem toponym: *Jak máme psát jména místní*, Květy, 1836, příl. č. 5, s. 9-11.

3. Období zahrnující 2. polovinu 19. stol. a začátek stol. 20. (asi do r. 1913)

V tomto období se česká onomastika rozrůstá do šíře i do hloubky a vstupuje do ní výraznějším způsobem jazykověda - klade se důraz na filologickou a etymologickou práci s VJ. V onomastice se formovaly dva směry: 1. historický, jeho stoupenci převládají v Čechách, 2. jazykovědný, rozvíjí se především na Moravě. V rámci historického směru pokračuje vytváření materiálové báze onymie (**K. J. Erben** začíná r. 1855 vydávat *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae 600-1378*), v lingvistickém zaměření se řeší otázky teoretické, metodologické, klasifikační, terminologické, studují se i

gramatické vlastnosti proprií (jak VJ fungují v jazyce), pravopis a standardizace. Studium je mezioborové a řeší se rovněž postavení VJ ve školní výuce.

Pro další vývoj zvláště metodologie české onomastiky měl stěžejní význam přední český jazykovědec té doby **Jan Gebauer** (1838-1907), působící na pražské univerzitě. I když se soustavně VJ nezabýval (napsal pouze dva články o VJ), ve svém semináři vybízel k soustavnějšímu studiu tohoto vzácného materiálu. Jeho výsledky bádání v oblasti staré češtiny poskytly formující se české onomastice mnoho užitečných podnětů - VJ chápal jako nenahraditelné a velmi důležité svědky starších vývojových fází jazyka a využívá tohoto materiálu při popisu hláskosloví a tvarosloví staré češtiny (např. změna rodu *ten/ta Kuřim*) - ve své *Historické mluvnici jaz. českého* 1-4 a *Slovníku staročeském*. Důsledněji užil jmen pouze ve svém díle *Příspěvky k historii českého pravopisu* (1871), kde na nich ilustruje vývoj grafiky nejstarších fází vývoje češtiny. Onomastikou se pak zabývali někteří jeho žáci, např. Václav Flajšhans, Vincenc Prasek.

Mezi nejvýraznější osobnosti tohoto období patřil historik **Hermenegild Jireček** (1827-1909). Za nejdůležitější úkol považoval vytvoření rozsáhlých sbírek vlastních jmen, na podkladě historických pramenů. Zdůrazňoval také význam vlastních jmen pro jiné vědní obory, ukázal např. na vztah toponymie - mýcení lesů - osídlení - typy plužin. Je autorem termínu pomístní/pomístné jméno pro názvy neobydlených objektů (oproti MJ pro obydlené objekty) a poprvé u nás rozdělil toponymický materiál na místní a pomístní jména. Tím rozšířil záběr české onomastiky i na tuto skupinu VJ, což mělo za následek vytvoření dvou subdisciplín toponomastiky. Při konkrétních výkladech vlastních jmen už tak úspěšný nebyl. Podlehly vlně tzv. keltománie; v knize *Slovanské právo v Čechách a na Moravě* (1863) připisoval jednotlivé typy místních jmen zcela zjednodušeně určitým stoletím (např. 6. - 10. stol. *-ice*, 11. stol. *-ov* atd.), ale jeho úvahy o povaze onomastické práce významně přispěly k jazykovědné orientaci onomastiky.

Po Palackého *Popisu království českého* (1848) bylo české místní historické názvosloví ustáleno podruhé zásluhou **Aloise Vojtěcha Šembery** (1807-1882), historicky vzdělaný filolog a profesor české řeči a literatury ve Vídni, na jeho vynikající *Mapa země Moravské* (1881). Jeho kodifikace platila až do vzniku Československa a v hlavních rysech trvá dodnes.

Václav Vladivoj Tomek (1818-1905) je autorem řady pečlivých místopisných studií, zvláště se věnoval pražské toponymii. **Vincenc Brandl** (1834-1901), zemský archivář moravský, měl zásadní význam pro studium kontinuity osídlení - studoval místní jména vzhledem k stáří osad (např. *Rozpravy o jménech topických*, Obzor 8, 1885, 49-51). Prokázal, že jména a stáří osad spolu souvisejí. Pro oblast Slezska jsou významné práce **Vincence Praska**. Významné místo v toponomastice tohoto období zaujímá dílo **Augusta Sedláčka** (1843-1926). Ve slovníku *Místopisný slovník království Českého* (1895-1908) podává dějiny osad a přehledy jmen měst, vesnic a samot, hradů, hor i míst a dějin bitev, podobně ve spisu o 15 svazcích *Hrady, zámky a tvrze království českého* (1880-1927). Pro toponomastiku, zvláště pro PJ, je důležitá *Snůška starých jmen* (1920). Sedláček sebral velké množství toponymického hist. materiálu. Jeho rukopisné sbírky pak posloužily i dalším badatelům, např. Profousovi. Na konci tohoto období se toponomastikou zabývali též jazykovědci - žáci Gebauerovi. Cenné byly studie **Václ. Flajšhanse** (1866-1950), např. *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého*, 1903. Významné bylo dílo historika **Fr. Černého** (1867-1918) a Gebauerova žáka **Pávla Váši** (1874-1954) *Moravská jména místní. Výklady filologické*, 1907. Je to první toponomastická kniha u nás a byla napodobována i v jiných slovanských zemích. V mnohém je průkopnická, v mnohém jsou její výklady překonané.

Celkově je toto období charakterizováno hlavně velkým nárůstem publikací časopiseckých, které se týkají buďto jednotlivých skupin VJ nebo jsou regionálně zaměřené (zpracovávají toponymii určitého území). Prohlubuje se i zájem o

užívání VJ v psané komunikaci: např. se poukazuje na dublety *v Benešovu/v Benešově, na Mělníku/na Mělníce, do Haber/Habrů*, upozorňuje se na krajová omezení (např. *do Žďáru*, nář. *-a*, adj. *vsetínský*, dial. *vsacký*, diskutovalo se o MJ typu *Černuc, Jaroměř, Kroměříž* a jejich přechod od mask. k fem. Rozvíjí se i standardizace jmen, tj. zakotvení jedné oficiální varianty - hlavně kvůli administrativním, poštovním a železničním účelům bylo nutné zavést oficiální podobu MJ. Do podob totiž pronikají nářeční prvky: např. *Mejto* místo *Mýto*, *Hradčana* místo *Hradčany*.

Do historické větve onomastiky se v 2. pol. 19. stol. silně včlenila i archeologie. Např. ve VJ *Hradiště, Stráž* je správně viděn apelativní základ *hradiště, stráž*, z čehož stoupenci tohoto pohledu usuzovali na nutnost archeologického šetření na konkrétním místě. Spolupráce archeologie a onomastiky je velmi vítaná (např. výzkum zaniklých osad), avšak je potřeba střízlivého a detailního výzkumu konkrétních případů (jazykové a historické šetření).

4. Období od začátku 20. stol. (r. 1913) do r. 1945

Rok 1913 je v naší onomastice důležitý dvěma událostmi, které představují ve vývoji určité rozhraní. Při České akademii věd byla v r. 1913 zřízena za přispění historika **J. V. Šimáka**, profesora historické vlastivědy na Karlově univerzitě, *Místopisná komise*. Komise trvá bez přerušení dosud, funguje jen pod jiným názvem a bude o ní pojednáno v příští přednášce. Druhým významným impulzem bylo publikování podrobné stati **Viléma Mathesia** (1882-1952) *O vědeckém zkoumání anglických jmen místních* (ČMF 3, 1913, s. 371-393). Autor, ač neonomastik, stojí u základů české onomastické teorie, která se plně rozvinula až o půlstoletí později, v 60. a 70. letech, předběhl tedy svou dobu. Opírá se totiž o rozvoj anglické (top)onomastiky, která tehdy tematickým rozsahem i teoretickou propracovaností představovala evropskou špičku. Mathesius nastínil zásady

anglické (top)onomastiky (např. neomezování se na etymologické výklady), referoval o nejdůležitějších dílech, a vyzdvihl nutnost studovat jevy typologizující a systematizující, tj. překonat „pouhou výkladovou úroveň“. Poukázal na nutnost jazykovědné orientace onomastiky i na potřebu propracování onomastické teorie (samozřejmě na základě bohaté, ale zároveň též spolehlivé materiálové základny).

V souvislosti se vznikem ČSR (1918) se dostala do popředí zájmu názvoslovná a přejmenovací činnost, která vzbudila velký zájem u široké veřejnosti o „původnost a stáří“ našich toponym. V této souvislosti vznikala řada drobnějších studií, které se na základě řešení některých aktuálních konkrétních případů zároveň dostávaly k řešení dílčích teoretických problémů onomastiky. Autory těchto studií byli jazykovědci (např. **Václ. Ertl, Václ. Flajšhans, Old. Hujer, Fr. Trávníček, Jos. Zubatý, Boh. Havránek, Roman Jakobson a další**) a ti publikovali především na stránkách časopisů *Naše řeč* a *Listy filologické*. Někteří z nich byli i členy Pražského lingvistického kroužku (Havránek, Jakobson, Pavel Trost). Toponymický materiál nacházíme také v **Trávníčkově** *Historické mluvnici československé*, 1935.

Vývoj onomastiky se ubíral v podstatě týmž směrem a týmiž metodami jako v předcházející etapě, ale jsou zde dva rozdíly: jednak je větší míra znalosti historických dokladů, jiných slovanských jazyků a jejich VJ, etymologických metod, kontaktních studií česko-německých, jednak silněji proniká zájem o současný materiál pomístních jmen, užívaných v živém úzu (tj. často v nářeční podobě). Tendence orientace na synchronní materiál se plně v české onomastice projeví až v 2. polovině 20. století (při studiu rodných jmen, hypokoristik a PJ).

Za vedoucí postavu toponomastiky je třeba pokládat **Antonína Profouse** (1878-1953), autora budoucího slovníku MJ (ten vyšel v další etapě). Tento Gebauerův žák se soustředil celý život na dva problémy: na studium PJ a MJ

v Čechách, a na revizi českého úředního názvosloví. Položil základy novodobému sběru PJ a základy metody výkladu MJ. Patří k základním postavám české toponomastiky. Metodicky vysoko stojí jedno ze základních děl evropské hydronomastiky, vysoko ceněné i v zahraničí, na Slovensku vydaný *Vodopis starého Slovenska* (1932) českého jazykovědce **Vi. Šmilauera**, který patří k zakladatelům moderní české onomastiky (viz později).

I v této etapě pokračují studia historická a topografická, tj. rozvíjí se historická větev české onomastiky. Studie přispívají především k budování rozsáhlé materiálové základny s podrobnou historickou a místní dokumentací. Autorem mnoha topografických studií a regionálních monografií (např. Turnovsko) je už zmíněný **Josef Vítězslav Šimák** (1870-1941). Velkou pozornost věnoval vztahu osídlení a vlastních jmen (např. *Osídlení Kladska*, 1919). Významné bylo též jeho dílo *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13-14. století* (1938), protože v něm zaujal objektivní stanovisko při řešení tohoto citlivého problému. V širokém slavistickém rámci si všímal toponym **Lubor Niederle** (1865-1944), např. v dílech *Život starých Slovanů* (1911-1925) a *Slovanské starožitnosti* (1902-1924). Při svých výkladech se často (a ne příliš šťastně) opíral o díla **P. J. Šafaříka** a **J. Kollára**, hledající staré osídlení Slovanů po celé Evropě. Jeho díla jsou cenná snesením rozsáhlého materiálu z minulosti Slovanů, čímž si získala ohlas. **Fr. Roubík**, žák Šimákův, docent historické vlastivědy na Karlově univerzitě, poskytl toponomastice důležité pomůcky. Jsou to *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech* (1940) a *Průručka vlastivědné práce* (1941, 1947), v nichž podal detailní obraz vlastivědného zpracování všech regionů, což představuje pro toponomastiku nezbytný pramen. Po válce k nim připojil další díla obdobného charakteru (spadající vlastně už do dalšího období) *Soupis map českých zemí I, II* (1952, 1955) a *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách* (1959).

Žákem Šimákovým byl též **Ladislav Hosák** (1898-1972), profesor českých dějin a historické vlastivědy na Palackého univerzitě v Olomouci. Napsal mnoho studií a článků zasahujících do vlastivědy a regionální historie zvláště Moravy a Slezska, v nichž hojně využíval vlastních jmen (MJ i PJ). Nejvýznamnější prací tohoto období je *Historický místopis země Moravskoslezské* (1933-1938, 2. vyd. 2004), jenž posloužil jako materiálové východisko pro slovník místních jmen Moravy a Slezska, jehož byl spoluautorem (viz dále). Popisuje v něm dějiny existujících i zaniklých osídlených míst, hradů, zámků, tvrzí, klášterů atd. Cituje prameny, což je přednost a zdaleka ne samozřejmost. V *Dějínách Hustopečska do poloviny 14. století* (1948) a v řadě dalších prací se věnoval dějinám osídlení Moravy. Využitím toponymie pro různé vědní obory se zabýval souhrnně v publikaci *Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen* (1962).

Svědectví vlastních jmen užívali ve svých pracích i další historikové: **Václav Chaloupecký** (1882-1952) působící na Slovensku, zejména studie o rané křesťanské době v Čechách. **Václav Vojtíšek** je autorem studií o staré Praze, zhodnotil městské knihy (např. města Kolína, Nového Bydžova), heraldiku a sfragistiku jako onomastický pramen. **Josef Dobiáš** je autorem např. několikadílných *Dějin královského města Pelhřimova a jeho okolí* (1927 atd.), vrcholného díla české vlastivědné monografické literatury, nebo v *Dějínách československého území před vystoupením Slovanů* (1964).

Jak je zřejmé z výkladu, téměř všichni zmínění badatelé byli učiteli na VŠ, takže připravili další generaci odborníků. Nauka o VJ se tak díky nim začala přednášet na školách, jednak toponomastika, jednak antroponomastika. Hlavní pohled byl přitom historicko-vlastivědně-onomastický, čímž podpořili rys interdisciplinárnosti české onomastiky, který ji charakterizuje dodnes.

Ve 20. a 30. letech měla vysokou úroveň (jak po stránce materiálové, tak teoretické) **německá onomastika**, která byla pěstována především v germánském

a slavistickém semináři pražské německé univerzity, ale také v četných německých regionálních střediscích, muzeích, spolcích atd. Toto odvětví zpracovávalo velké materiálové korpusy, mělo dobrou teoretickou bázi podloženou tradiční orientací německé vědy na historicko-etymologickou analýzu a na sepětí onomastiky a vývoje jazyka, popř. historické dialektologie. I když se toto odvětví germánské onomastiky cítilo spojeno s německým prostředím, vyvíjelo se v rámci českého prostředí. Kontakt mezi češtinou a němčinou se realizoval už od raného středověku, a právě ve VJ se realizoval i více než v rovině apelativ.

V té době se uskutečnil sběr pomístních jmen, který se konal v německy osídlených oblastech Čech, Moravy a Slezska. Na základě tohoto materiálu vycházely studie, jež většinou objektivně popisovaly vztah osídlení a vlastních jmen a vzájemné česko-německé a německo-české přejímání místních a pomístních jmen. Vlastní jména totiž umožňují s relativní přesností stanovit časový a areálový postup kolonizace. Nejvýznamnějším dílem naší německé onomastiky je práce **Ernsta Schwarze** *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle* (1931). O objektivnosti díla svědčí fakt, že odrazilo německé šovinistické domněnky o kontinuitě germánského osídlení našich zemí, zvláště pohraničí: známé jsou v této souvislosti zvláště názory **Bertolda Bretholze**, ředitele Moravského zemského archívu v l. 1899-1926, který předpokládal kontinuální germánské osídlení českých zemí od Keltů až po současnost, přičemž redukoval slovanské osídlení našich zemí od 7. stol. převážně jen na centra země a nejdůležitější oblasti. Kritizoval Palackého kolonizační teorii o příchodu Němců až ve 13. stol. (Podrobněji viz např. J. Skutil: Sídlně zeměpisná koncepce Bretholzovy školy v ideologickém kontextu 20. a 30. let, *Slavica Pragensia*, 19, 1976, *Philologica* 4-5, s. 57-61). Schwarz velmi podrobně studoval německo-českou hláskovou substituci, tj. nahrazování německých fonémů českými při přejímání a naopak.

Další práce pražské německé onomastické školy orientované germanisticky a slavisticky napsali např. **Rudolf Fischer** (o Sokolovsku a Chebsku), **E. Müller** (Vrchlabsko), **E. Gierach** (Liberecko), **K. Meder** (Chomutovsko), **Ferd. Liewehr** (Kravaňsko), **Herbert Weinelt** (Bruntálsko). Také tyto regionální studie byly pojaty nově a objektivně. K osvětlení vztahu osídlení a etnicity osídlenců využívaly systematicky místních a pomístních jmen.

5. období od r. 1945 do konce 60. let 20. století

Pro poválečné období je charakteristický rychlý a všestranný rozvoj onomastiky, který v 60. letech vedl k plnému etablování nauky o VJ jako relativně samostatného podoboru lingvistiky.

a) změnil se status onomastiky: z dosavadní okrajové pomocné vědy, která oscillovala mezi jazykovědou, historií a jinými obory (etnografií, literární vědou aj.), neměla propracovanou metodologii, se stala dílčí disciplína lingvistiky. Začíná převažovat větev jazykovědná nad větví historickou. Obecné teoretické principy ještě ale zformulovány nejsou.

b) onomastická práce se institucionalizovala: pěstovala se na Slovanském ústavu a v Ústavu pro jazyk český AV ČR, kde se r. 1969 konstituovalo první onomastické pracoviště v ČR. R. 1960 byl založen první a jediný český onomastický časopis (o něm níže). Onomastika se studuje na univerzitách.

c) č. onomastika se porovnává se zahraničím, zvláště s produkcí onomastiky germánské a slovanské.

Někteří čeští badatelé zasáhli do evropské diskuze o statutu VJ, tj. do otázek onomastické teorie. V tomto ohledu mají význam některé statě **P. Trosta** (jejich soubor je znovu otištěn ve výboru z jeho prací nazvaném *Studie o jazycích a literatuře*, 1995), který jako první český onomastik-teoretik vstoupil do

mezinárodního bádání o teorii oboru. Do diskuze o povaze VJ přispěli i členové PLKu (B. Trnka, R. Jakobson).

Poválečnou dobu silně ovlivnila jedna velká událost spjatá s demografickými poválečnými změnami, a sice rozsáhlá **přejmenovací činnost**. Jejím cílem bylo odstranit jména německého původu a vytvořit české názvy pro stovky osad, které měly dosud jen jméno německé. Hlavní vlna probíhala v desetiletí 1945-1955 (MJ), začátkem 50. let se započalo i s přejmenováním PJ. Šlo v podstatě o umělý zásah do české toponymie, ale nová jména byla volena tak, aby byla zachována kontinuita se jménem starým (viz více další přednáška).

V 60. letech se objevují nebo byla dokončena díla, která patří v dějinách české onomastiky k nejvýznamnějším a stala se východiskem dalšího vývoje. Položila základ k označení „**česká onomastická škola**“ - znaky: široká a historicky dobře dokumentovaná materiálová báze, zaměření na velké a rozsáhlé úkoly, propracované klasifikace, lingvistické metody, dobrá organizace vědy.

V letech 1947-1957 vycházel slovník **Antonína Profouse** (1873-1953) *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. 1-4*; 4. díl dokončil **Jan Svoboda** (1899-1973). Dílo bylo dovršeno 5. svazkem, který vydali r. 1960 **V. Šmilauer** a **J. Svoboda**. Vykládá asi 15 500 MJ českých i německých (pro asi 12 500 osad), zachycuje jména všech obcí (měst, vsí, samot apod.) z území Čech, včetně zaniklých osad. Uvádí také historické doklady. Toto monumentální a v české toponomastice dosud velmi významné a základní dílo poskytlo spolehlivou materiálovou základnu pro další jednak toponomastická bádání, jednak mělo a má dosud význam pro jiné disciplíny (vývoj jazyka, dialektologie, vývoj grafiky, identifikace sídel, lokalizace apod.). Ovlivnil i toponomastiku jiných zemí - nejen ve slovanských, ale i v německých. Česká toponomastika se tak rázem stala reprezentantem slovanské toponomastiky vůbec a získala značný mezinárodní respekt. Zároveň vydání slovníku nastartovalo studium obecnějších

otázek, nejen typologie MJ, klasifikace apod., ale také stavbu toponym a antroponym, jejich strukturu. K dílu vyšel i retrográdní slovník. V pátem, dodatkovém díle k Profousovu slovníku, vyšla mj. Šmilauerova klasifikace *Soustava českých místních jmen* založená na kombinaci významových a slovotvorných kritérií. Toto pojetí je zcela nové (bude o něm později).

V tomto období se zdokonaluje organizace onomastiky a upevňuje se postavení české onomastiky nejen ve slovanské, ale i ve světové onomastice. Veškerou činnost této vědní disciplíny u nás řídí Místopisná komise (činnost bude popsána později). Bibliografie české onomastiky začala být od roku 1956 evidována v mezinárodním onomastickém časopise **Onoma**, který vychází v Belgii. Významný pro další vývoj české onomastiky byl **IV. mezinárodní sjezd slavistů** (1958), na němž byly vyzvány jednotlivé slovanské země, aby systematicky rozvíjely onomastiku. Onomastika tak získala dobré podmínky k příznivému rozvoji. V r. 1959 byla při Čs. komitétu slavistů ustavena **Onomastická komise**. V důsledku této příznivé situace stala se Místopisná komise (založená 1913) v r. 1959 součástí bývalého Slovanského ústavu ČSAV; tak vzniklo první specializované onomastické pracoviště v českých zemích (vedoucím se stal významný antroponomastik **Jan Svoboda**). **VI. Šmilauer** a **Jan Svoboda** se v rámci Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku stali předsedy subkomisí Pro slovanský jazykový atlas (SOA) - později byl jeho předsedou rovněž Čech, **Rudolf Šrámek** z Brna, profesor Pedagogické fakulty MU - a subkomise pro slovanskou onomastickou terminologii; tím se dostalo české onomastice výnamného mezinárodního ocenění. V r. 1960 začal vycházet **Zpravodaj Místopisné komise ČSAV** (zkratka ZMK), od r. 1983 byl přejmenován na **Onomastický zpravodaj** (zkratka OZ), od 1995 na **Acta onomastica** (AO). Mapuje veškeré onomastické dění v naší zemi a nedůležitější počiny slovanské i neslovanské onomastiky.

Nejvýraznější osobností onomastiky poválečného období byl **VI. Šmilauer**, český jazykovědec, profesor Karlovy univerzity (1895-1983), který velkou část svých bádání jazykovědných věnoval právě onomastice. V r. 1958 vydal studii nazvanou *Metoda malých typů v onomastice* (Sb. slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě, UK Praha 1958, s. 44-51). Kombinuje časové, areálové a formální hledisko neomezující se jen na toponymickou příponu, ale zasahující i strukturu toponymického základu (báze). Např. MJ *Bohuslavice*, *Bohunice*, *Bohutice* představují tři rozdílné toponymické typy, neboť základ (tj. osobní jméno), od něhož je místní jméno utvořeno příponou *-ice*, má jednu příponu nulovou (*Bohuslav*), podruhé *-uň* (*Bohuň*), potřetí *-t*, nebo *-ta* (*Bohut*, *Bohuta*). Každý z těchto tzv. „malých typů“ má různou charakteristiku z hlediska chronologie rozšíření, areálu (tj. zeměpisné rozšíření) a frekvence (četnost typu). Dílo patří mezi nejznámější práce z české toponomastiky (o něm později).

Jazykovědec **Jaromír Spal** otiskl v roce 1958 studii *Místní jména obyvatelská na -any* (Sb. Vyšší pedagogické školy v Plzni, 1958, s. 5-133). Jeho dílo se věnuje starému a rozšířenému typu MJ (typ *Kostelany*, *Dolany*) a je pokládáno za vzorové, poprvé jsou v takové šíři začleňována česká toponyma do slovanských souvislostí.

V té době se začíná rozvíjet bádání v oblasti onomastické teorie. V 60. letech vyšla další významná díla **VI. Šmilauera**, která výrazně ovlivnila toponomastická bádání, a o nichž bude řeč ještě později: *Třidič pomístních jmen* (ZMK 1960), dále připomínáme výše uvedenou *Soustavu místních jmen* (1960). Obě díla se stala na dlouhou dobu základní klasifikační metodou české toponomastiky. Zcela originální je jeho dílo *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (1960), jež teoreticky i prakticky obohatilo nejen onomastiku českou, ale i slovanskou. Pod vlivem tohoto díla vycházejí publikace další (**Rud. Šrámek**,

Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku, Slezský sb., 1965; **Ivan Lutterer**, *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic* 1969, atd.). V zahraničí vznikají podobné studie zejména v Polsku, Německu, na Ukrajině a v zemích bývalé Jugoslávie. Významná je též Šmilauerova *Příručka slovanské toponomastiky* (1964) obsahující praslovanské základy slovanských toponym. V r. 1969 vychází Šmilauerův *Atlas místních jmen v Čechách* a pro potřeby vysokoškolské výuky jeho *Úvod do toponomastiky* (1963, 2. vyd. 1966). Pro moravskou toponomastiku je důležité dílo **VI. Nekudy** (*Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*, 1961), obdoba Roubíkových prací pro Čechy.

Neméně důležité jsou pro toponomastiku následující publikace antroponomastické: **Jan Svoboda**, *Staročeská osobní jména a naše příjmení* (1964); **Jos. Beneš**, *O českých příjmeních* (1962); **Fr. Kopečný**, *Průvodce našimi jmény* (1974).

Toto období lze stručně charakterizovat jako dobu konstituování onomastiky jako relativně samostatného oboru v rámci lingvistiky a etapu velkých základních děl (Profous, Šmilauer, Svoboda, Beneš), která jsou východiska dalšího rozvoje. Nastupují zároveň práce teoretické a klasifikační, buduje se organizační struktura, česká onomastika vstupuje na mezinárodní pole.

6. období od 70. let do současnosti

V r. 1969 vzniklo onomastické oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV, které se ujalo dvou dlouhodobých úkolů: 1) zpracování místních jmen na Moravě a ve Slezsku; 2) sběru a zpracování pomístních jmen Čech, Moravy a Slezska. Realizace těchto dvou úkolů charakterizuje období ve vývoji onomastiky, trvajícím

od 70. let 20. století do současnosti. Toto období je také charakteristické zvýšeným zájmem o teoretické otázky onomastiky.

Podobně jako byla předchozí etapa zahájena slovníkem A. Profouse, tato etapa je zahájena realizací prvního úkolu. Zpracování MJ na Moravě ve Slezsku se ujali **Ladislav Hosák a Rudolf Šrámek** (1934). Z jejich spolupráce (Hosák: historik v Olomouci, Šrámek: brněnský lingvista, vyškolený dialektolog) vzešla dvousvazková publikace *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, 1. díl 1970, v r. 1980 druhý. Plánovaný III. díl, který by odpovídal Šmilauerovu Osídlení Čech, dosud nevyšel (Šrámkův plán). Cílem slovníku bylo zpracování existujících a zaniklých MJ. Dílo mělo tvořit spolu s Profousovým slovníkem úplný výklad, historicky dokumentovaný, oikonymie českého jazyka. Česká onomastika tím získala prvenství nejen mezi všemi slovanskými jazyky, ale také evropskými. Slovníky se staly základem pro další onomastická studia. Jejich stavba je podobná, avšak slovník Hosáka-Šrámka reflektuje nové poznatky bádání (vznikl později) a MJ začleňuje do širších souvislostí propriálního systému. Navíc zachycuje i jazykový kontakt česko-německý (Šrámek - němčina). Rozboru obou slovníků a jejich porovnání bude věnována jedna z následujících hodin.

Od r. 1961 začal na území ČSR probíhat anketový **soupis pomístních jmen**. Byl ukončen na počátku 80. let. Od té doby je jejich materiál soustavně zpracováván formou časopiseckých studií a knižních publikací. V Čechách bylo sebráno 500 000 pomístních jmen, na Moravě 200 000 pomístních jmen. Tento bohatý a vzácný materiál je uložen na pražském a brněnském pracovišti Ústavu pro jazyk český AV ČR - o něm a jeho zpracování pojedná naše další přednáška.

V současné době převažují v onomastice lingvistické metody. Jak dosvědčuje bibliografie české onomastiky uváděná pravidelně na stránkách ZMK a později OZ a AO, je onomastická produkce velmi bohatá a tematika široká.

V následujícím výkladu bude podán nástin současného pěstování onomastiky,

podle zkoumání konkrétních oblastí a tříd vlastních jmen. Kromě základních monografií je onomastická produkce rozeseta zvláště ve studiích a člancích v periodících a sbornících. Základní okruhy badatelských zájmů:

1) *Onomastická teorie*

Rudolf Šrámek je po V. Šmilauerovi další velmi významnou postavou české onomastiky. Velice se zasloužil o rozvoj zvláště toponomastiky, dále onomastické teorie a reprezentuje českou onomastiku i v zahraničí.

Onomastická teorie se začíná více rozvíjet od 70. let, významné je především Šrámkova stať *Toponymické modely a toponymický systém* (SaS, 1972, s. 304-318), jež obsahuje novou, originální klasifikaci toponym opírající se o tehdy nejnovější poznatky české slovo tvorby. Jako první důsledněji uplatnil při studiu vlastních jmen principy funkčního strukturalismu. Jeho pojetí se snaží uchopit postavení VJ v jazyce jako pojmenování sui generis, principy jejich stavby a uspořádání. Opouští tedy tendenci odvozovat existenci VJ od apelativ. Studuje onymii jako celek a zaměřuje se na odhalení systémových zákonitostí propriální sféry jazyka. Mezinárodního uznání došly i další jeho studie o onymickém příznaku, o rekonstrukci v onomastice, o metodologii slovanských onomastikonů (onymických slovníků), o onymickém a apelativním objektu, o onymických funkcích.

K propracování onomastické teorie přispěli též badatelé, kteří soustředí svá studia systematicky na určité třídy vlastních jmen (o nich viz dále). České teoretické studie postihují v návaznosti na výsledky české lexikologie a slovo tvorby specifické rysy vlastních jmen. Základní teoretické dílo české onomastiky je **R. Šrámek: Úvod do obecné onomastiky**. 1999. K základnímu seznámení slouží encyklopedické dílo obsahující zevrubné poučení o onomastické problematice, hesla **J. Pleskalové a M. Knappová**, in: **Karlík-**

Nekula-Pleskalová, *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, nově Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017.

2) *Toponymie*

Vedle množství dílčích studií a materiálových článků vznikají též knižní díla zpracovávající toponyma z rozsáhlejších území:

- a. **Pomístní jména:** vznikají studie a knižní publikace, zpracovávající materiál PJ získaný sběrem: **L. Olivová, J. Matúšová**, *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách, Retrográdní index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*, Praha 1991; **R. Šrámek- J. Pleskalová**, *Heslář slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1993 (v rukopise); **J. Pleskalová**, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Jinočany 1992 - popis tvoření PJ včetně zákonitostí, které se v něm uplatňují; v podstatě platí i pro PJ v Čechách; **L. Olivová a kol.**, *Pomístní jména v Čechách, o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha 1995 - práce spíše populárněvědná; **L. Olivová - J. Malenínská**: *Slovník pomístních jmen v Čechách* – úvodní svazek, I. (A), II. (B-Bau), 2000 a dále; v současné době vychází v elektronické podobě a je na webových stránkách ÚJČ AV ČR; **Pavel Štěpán**: *Pomístní jména v Čechách z pohledu slovtvorného*, 2017.
- b. **Hydronymie:** patří sice mezi PJ, ale vydělují se často zvlášť. Bohužel v české onomastické tradici nebyla nijak soustavněji zkoumána ani zpracována - podobně jako oronyma a hodonyma (VJ dopravních cest). Existuje sice dílo V. Šmilauera (*Vodopis starého Slovenska*, 1932), které však u nás nenašlo následovníka, česká onomastika také není zapojena do mezinárodního projektu *Hydronymia Europae*. Důvody: výklady některých jmen řek se objevují během 19. stol. i v dobách

starších (např. u P. Stránského), avšak mají etymologicky různou úroveň a nepostihují hydronymickou síť jako celek. V 90. letech se začínají objevovat dílčí studie

- c. **Oronymie:** tou se zabývá J. Malenínská ve studiích, avšak nijak výrazně a hlouběji se tato problematika nezkoumá. **Hodonymie** - názvy cest, dělá L. Olivová-Nezbedová.
- d. **Uliční názvy: Boh. Dejmek, *Historie a současnost Hradce Králové ve jménech ulic*, Hradec Králové 1993; M. Flodrová, Bl. Galasovská, Jar. Vodička, *Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování* Brno 1984, 2. vyd. a řada dalších dílčích studií; viz monografie J. Davida.**
- e. **Studie a monografie zabývající se užíváním vlastních jmen z hlediska jazykové správnosti:** příslušné partie v gramatikách češtiny; monografie **A. Polívkové, *Naše místní jména a jak jich užívat*, 1985; 2. upravené a rozšířené vydání 2007;** Vznikají práce zabývající se jazykovým fungováním jmen v komunikaci, tj. začlenění VJ do zákonitostí jazyka, popř. nářečí, z hlediska gramatiky, pravopisu, syntaxe apod. To vede také ke zkoumání spisovnosti VJ, variant pojmenovacích a dialektových apod.
- f. **Populárněvědné práce: I. Lutterer, Luboš Kropáček, Václ. Huňáček, *Původ zeměpisných jmen* (1976) - etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa; I. Lutterer, M. Majtán, R. Šrámek, *Zeměpisná jména Československa* (1982) - slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje; podobně I. Lutterer-R. Šrámek: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1997), kde je v úvodu velice**

zdařilý výklad o vývoji osídlení Československa, o hlavních dílech o MJ, klasifikace a slovníček hlavních termínů.

- g. Mnoho studií na různá témata: např. **odkrývání zaniklých apelativ** (např. *kyta, hrochot, kal, voštice, bělidlo* apod.), **označení barev a jejich užití v PJ**, příspěvky k některým typům MJ, např. **deminutiva** (*Hodkovice-Hodkovičky*), kompozita (*Mrchojedy, Praskolesy*) atd., **živá toponymie** – viz publikace J. Davida + sb. *Kulturní dědictví a paměť míst*, 2016 (ed. J. David).

3) *Antroponyma*

Vedle četných studií teoreticky i materiálově zaměřených vyšlo několik publikací knižních (jen stručně):

- a) **Populárně vědecké příručky: M. Knappová**, *Jak se bude jmenovat*, 1978 a další vydání; **Dobrava Moldanová**, *Naše příjmení* 1983;
- b) **Socioonomastické práce: M. Knappová**, *Rodné jméno v jazyce a společnosti* 1989; táž, *Příjmení v současné češtině*, 1992 (rozšířeno o zásady kodifikační), nové, doplněné vydání *Naše a cizí příjmení v češtině*, 2002;
- c) **Staročeská antroponyma: J. Svoboda**: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; Historická onymická slovtvorba na materiálu nejstarších českých slov v podobě antroponym - **J. Pleskalová**: *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; táž: *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000-2010*, 2011.
- d) **Příjmení** – rozbor: **J. Beneš**: *O českých příjmeních*, 1962; týž: *Německá příjmení u Čechů I, II*, 1998.

4) *Nová onomastická témata*

- a. **chrématonymie** - zde je důležitý sborník *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*, vyd. **R. Šrámek** a **L. Kuba**, Brno 1989, což je první souborná práce o tomto druhu profrí ve slovanských zemích. Vzniká řada studií přinářející materiál a klasifikace nejrůznřejších oblastí (jména jídel, oděvů, různé druhy spotřebního zboží, vojenské jednotky, zbraně, auta, řády, vyznamenání, společenské organizace, výrobní podniky, firmy, cestovní kanceláře, kapely, časopisy, noviny, kina, železnice, názvy vlaků, lodí, letadel atd.)
- b. **literární onomastika**, tj. využití vlastních jmen v literatuře, tj. v literárních, dramatických, i folklorních dílech a textech, v příslovích, pranostikách apod. Rozvíjí se od 70. let. Základní poučení podávají např. skripta **Sv. Pastyřika** *Vlastní jména v literatuře a škole* (2000), dále např. statě o funkci jmen v dílech K. Čapka, V. Vančury, Ladislava Fukse, OJ v nejstarších českých biblích, u Poláčka, Škvoreckého, Tyla, OJ v pohádkách, lidových písních, pranostikách apod. V současnosti je nejdůležitější dílo **Ž. Dvořákové** *Literární onomastika. Antroponyma*, 2017.

5) **Řada různě specializovaných pracovníků se věnuje studiu vlastních jmen z hlediska jiných oborů**

Vztah onomastiky a dialektologie (např. **Fr. Cuřín**, *Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech*, Praha 1967; nářeční jevy se dají zkoumat zvláště při přímém výzkumu jmen v terénu, protože při dotazníkových výzkumech je zapisovatelé vědomě pospisovňují; např. slezské *U studzyňky*, vmor. *Hradišče*, han. *Za velkó cestó*), onomastiky a archeologie, význam vlastních jmen pro dějiny osídlení, výzkum zaniklých osad, kontaktologická bádání (hlavně česko-německé vztahy, např. PJ *Rajčula* z něm. *Reitschule*, PJ *Ogr* z něm. *Acker* „pole“; substituční pravidla apod.); *Štoahýbl* (*Steinhübel*;

v počeštěné podobě bav. nár. diftong); adaptace cizích jmen do češtiny, nejen jména osob (otázka přechylování ženských příjmení), ale i přebírání názvů institucí, výrobků, zboží a včleňování do českého systému pravopisného, gramatického i onymického (M. Knappová); exonyma - bude jim věnováno více pozornosti (Šrámek s. 75)

6) *Onomastická lexikografie*

Na základě zkušeností a zobecnění slovníků A. Profouse a Hosáka-Šrámka se rozvíjí i metodologie onomastických lexikonů, tj. slovníků vlastních jmen, zvláště ve studiích R. Šrámka. Uplatňuje se v reálu při zpracovávání slovníků PJ v Čechách i na Moravě, viz webové stránky ÚJČAV ČR.

7) *Aplikovaná onomastika*

Zahrnuje standardizační činnost v oblasti např. oficiálních podob rodných jmen, grafiku exonym, stanovení oficiálních podob toponym v oficiálních lexikonech, na základních mapách ČR.

Literatura k tématu:

- ŠRÁMEK, Rudolf: Onomastika. In: Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky. Praha: Academia 2007, s. 377-425
- KARLÍK, P. - NEKULA, M. - PLESKALOVÁ, J.: Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017 (onomastická hesla)
- ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky, 1999.
- HONL, Ivan: Česká toponomastická práce do r. 1918, 1970.
- NOVÁKOVÁ-ŠLAJSOVÁ, Marie: Bibliografie pomístních jmen Čech a Moravy do r. 1945, ZMK, 1982, zvláštní příloha.
- bibliografie pravidelně uveřejňovaná na stránkách ZMK, později OZ a nyní v Acta Onomastica
- ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky. 1963
- VEČERKA, Radoslav a kol.: Vývoj odborných zájmů o češtinu. Brno 1988